

De vooruitstrevende ontstaansgeschiedenis van

Zonnestraal

Een BN'er, crowdfunding en recycling. Ze waren essentieel voor de bouw van het Hilversumse sanatorium Zonnestraal (1928), dat ook wel 'Het Schip op de Hilversumse hei' wordt genoemd.

Tekst: Marit Versteeg

Het geldt internationaal als een van de topstukken van de twintigste-eeuwse architectuur. Daarnaast wordt het beschouwd als een monument voor sociaal-culturele vernieuwing. De afgelopen jaren heeft de gemeente Hilversum een verwoede poging gedaan Zonnestraal op de werelderfgoedlijst te krijgen. Toch heeft de minister er in december voor gekozen geen officiële aanvraag te doen, omdat het eisenpakket voor deze onderscheiding steeds hoger is komen te liggen. Het hele proces heeft wel veel opgeleverd, omdat er meer duidelijk is geworden over de betekenis van Zonnestraal op sociaal gebied, het gebied van zorg, architectuur en bouwtechniek. Historicus Joppe Schaapers stelde daarover met Annette Koenders, architectuurspecialist van de Gemeente Hilversum, de tentoonstelling samen voor het Amsterdamse museum Het Schip.

Man van het volk

De geschiedenis van Zonnestraal begint rond 1900, de tijd van de krotwoningen, slechte arbeidsomstandigheden en ernstige ziektes. Tuberculose, ook wel de tering genoemd, was volksvijand nummer een. Jaarlijks werden zo'n tienduizend teringlijders de dood in gejaagd. Vooral onder diamantbewerkers maakte de ziekte vele slachtoffers. De Algemene Nederlandse Diamantbe-

Tuberculosepatiënten in het Dresselhuyspaviljoen, ca. 1950. FOTOCOLLECTIE ZONNESTRAAL

werkersbond, onder aanvoering van Jan van Zutphen, zag het als een missie niet alleen de werkomstandigheden voor de arbeiders te verbeteren, maar zich ook hard te maken voor een betere gezondheidszorg, waar rijkshulp ernstig tekortschoot. Deze Jan van Zutphen was een man van het volk. Hij was opgegroeid in misera-

bele omstandigheden, zijn moeder en zus en ook zijn eerste vrouw had hij verloren aan tbc. Daardoor was hij betrokken bij diverse comités en verenigingen die bezig waren met verbetering van volkshuisvesting, voeding en hygiëne en bestrijding van alcoholisme, werkloosheid en tbc. Hij werd raadslid voor de SDAP in Amsterdam en was een

ationale bekendheid. Dat de diamantbewerkers op maandagochtend de opbrengst van de koperen steeltjes (een restproduct van het diamantbewerkingproces) omzetten in sterke drank was 'Ome Jan' een doorn in het oog. Hij richtte in 1905 het 'Kope-

Sanatorium op de hei is monument

Het Dresselhuyspaviljoen in mei 2018, gezien vanaf het hoofdgebouw. Collectie Gemeente Hilversum.

ren Stelen Fonds' op, om vakbondslieden met tbc te kunnen laten verplegen in diverse sanatoria, bijvoorbeeld in Davos (Zwitserland). Voor recycling leverde het koper zo veel geld op dat al in het eerste jaar het overheidsbudget met datzelfde doel werd overschreden.

Het fonds werd de eerste aanzet voor de stichting van Zonnestraal. Meer inkomsten kwamen er toen de Delftse hoogleraar Henri ter Meulen ontdekte dat je van 'boort', het zwarte poeder dat bij het slijpen overbleef, weer zuivere diamantstof kon maken.

Daarmee kwam de wens om een eigen sanatorium te bouwen dichterbij. Van Zutphen deed nog eens een succesvol beroep op het solidariteitsgevoel van alle Nederlanders met zijn slogan 'De sterken voor de zwakken' om geld in te zamelen, in spaarbussen, met loterijen en op Zonnestraaldagen. Ook werd Zonnestraalzeep gemaakt ten bate van de bouw en leverden kunstenaars bijdragen. We noemen dat nu crowdfunding. Vanuit het Amsterdamse vakbondsgedachte werd bedacht om architect Berlage te vragen het Hilversumse sanatorium te ontwerpen. Hij verwees naar twee jonge architecten: Jan Duiker en Bernard Bijvoet. Hun eerste opdracht, het Karenhuis in Alkmaar, waar ouderen onder één dak zelfstandig konden wonen was erg succesvol opgeleverd, in een ontwerp dat duidelijk verbinding heeft met de Amsterdamse School.

Licht en lucht

Met de opdrachtgevers hadden ze letterlijk heidedagen op het landgoed, waar het eisenpakket werd samengesteld voor de bouw van de 'arbeids- en nazorgkolonie'. Licht, lucht en hygiëne waren er essentieel, maar ook voorbereiding voor re-integratie in de maatschappij. Toen al werd gekozen voor een holistische benadering van de patiënt, waarbij niet alleen fysieke maar ook geestelijke en sociale factoren belangrijk waren. Naast rust, zonlicht, frisse lucht voldoende gezonde voeding en hygiëne,

werden privacy, gemeenschapszin en 'gezelligheid' belangrijk gevonden. De patiënten verbleven zeker een jaar in Zonnestraal, want medicijnen voor tbc waren er nog niet. Die werden pas in de oorlog ontwikkeld. In de tijd van sterke verzuiling maakte het voor tbc-patiënten niet uit welke geloofsbeleving of achtergrond ze hadden om in aanmerking te komen voor opname in Zonnestraal. De moderne gebouwen werden opgetrokken uit moderne materialen als beton, staal en helder glas, helemaal in wit, taan en blauw. Het gebouw geldt inmiddels als een monument van het Nieuwe Bouwen. Het is sinds een jaar in particuliere handen. Er worden plannen voor ontwikkeld.

Een BN'er, crowdfunding en recycling

Het Schip in Amsterdam.

Museum Het Schip huisvest

Wie de ontstaansgeschiedenis van Zonnestraal wil bekijken, moet daarvoor afreizen naar Amsterdam. In het museum over de Amsterdamse School 'Het Schip' is een verdieping ingericht met een nieuwe tentoonstelling over de sociale geschiedenis van 'Het schip op de heide'. Het Amsterdamse museum legt een verband tussen de twee monumenten, die allebei tot stand zijn gekomen door sociale bevoegdheid en idealisme uit de arbeidersverenigingen rond 1900. Directeur Alice Roegholt vond het daarom interessant 'iets' met Zonnestraal te doen. De architectuur is weliswaar heel verschillend, toch stralen beide gebouwen dezelfde idealen uit: het verbeteren van de positie van de

arbeider. Vanuit het museum werden al regelmatig excursies naar Hilversum gemaakt om er gebouwen van architect Dudok onder de aandacht te brengen én het bijzondere Zonnestraal. De stijl van het Nieuwe Bouwen haalde de gezonde, natuurlijke omgeving naar binnen. Op de tentoonstelling worden veel historische foto's getoond, maar ook onder meer een tafeltje dat door de patiënten is gemaakt, een verpleegstersuniform met het bekende Lotharingenkruis, een buste van Jan van Zutphen gemaakt door de beeldhouwer Gerrit van der Veen, een houten beeld van Amsterdamse Schoolkunstenaar Marinus Vreugde en een door Berlage ontworpen vaandel van de diamantbewerker-

'Schip op de Heide'

bond. Museum Het Schip is gehuisvest in een van de drie monumentale volkswoningcomplexen van Michel de Klerk aan het Spaarndammerplantsoen, die samen het arbeiderspaleis worden genoemd. In de volkswoning kreeg het complex de naam Het Schip, door de vorm waarin het is gebouwd.

De Amsterdamse School

De Klerk was een van de belangrijkste leden van De Amsterdamse School, een groep architecten die grootse en politieke idealen hadden om tot vernieuwende architectuur en stedenbouw te komen, met meer groen en ruimte. Hun bouwwerken zijn herkenbaar aan expressief kleuren en materiaalgebruik en rijke versie-

ringen. De vaste tentoonstelling in Het Schip heeft de titel 'Verbeelde idealen' en gaat over de opkomst van de volkshuisvesting en kunst van de Amsterdamse School. Er komen architectuurliefhebbers uit de hele wereld naar het museum. Ieder uur is er een rondleiding met een bezoek aan het postkantoor, de arbeiderswoning en een kijkje in het wereldberoemde torentje. Vanuit het museum zijn er ook bus-excursies en fietstochten langs de monumenten in Hilversum: arbeiderswoningen, scholen en het iconische raadhuis van Dudok en natuurlijk Zonnestraal.

Voor meer informatie kijk je op www.hetschip.nl